

# منابع فقہ شیعه

ترجمہ

## جامع احادیث الشیعة

حضرت آیة اللہ العظمیٰ سیّد حسین بروجردی ؒ

جلد ۲۳

### معاملات (۱)

قرارداد، بیع، دین و قرض، رهن، حجر، ضمان، کفالت، حوالہ، صلح، شرکت، مضاربتہ، مزارعہ، مساقات، زمین و احیاء موات، لقطہ، ودیعہ

مترجمان

احمد اسماعیل تبار، سید احمد رضا حسینی و محمد حسین مہوری

سرشناسه: بروجردی، حسین، ۱۲۵۳ - ۱۳۴۰

عنوان قرارداد: جامع احادیث الشیعه، فارسی، برگزیده.

عنوان و نام پدیدآور: منابع فقه شیعه: ترجمه جامع احادیث الشیعه حضرت آیت الله العظمی سید حسین بروجردی رحمه الله جلد ۲۳ معاملات (۱) مترجمان: احمد اسماعیل تبار، سید احمد رضا حسینی و محمد حسن مهوری.

مشخصات نشر: تهران، فرهنگ سبز، ۱۳۸۸.

مشخصات ظاهری: ۱۳۱۵ ص.

شابک: ۱۵۰۰۰۰ ریال: دوره ۴-۴۵-۹۹۰۶-۹۶۴-۹۷۸-۷-۶۰-۹۹۰۶-۹۶۴-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه: ص. [۱۱۶۹] - ۱۱۷۷.

موضوع: احادیث شیعه.

موضوع: احادیث احکام.

موضوع: معاملات (فقه) -- احادیث.

شناسه افزوده: اسماعیل تبار، احمد ۱۳۲۳ - مترجم.

شناسه افزوده: حسینی، سید احمد رضا، ۱۳۲۲ - مترجم.

شناسه افزوده: مهوری، محمد حسین، ۱۳۴۰ - مترجم.

رده بندی کنگره: ۲۰۴۲۱۱۶۱۳۸۸ ج ۲-ب. BP۱۳۶.۹.

رده بندی دیویی: ۲۹۷.۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۷۲۱۸۴۷

نشریات  
فرهنگ سبز

نام کتاب: منابع فقه شیعه

نام نویسنده: حضرت آیت الله العظمی سید حسین بروجردی

مترجمان: احمد اسماعیل تبار، سید احمد رضا حسینی و محمد حسین مهوری

صفحه آرا: علی قربانی

نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۸

شمارگان: ۱۵۰۰

ناشر: انتشارات فرهنگ سبز

چاپ و صحافی: هنر سرزمین سبز

شابک دوره: ۴-۴۵-۹۹۰۶-۹۶۴-۹۷۸

شابک: ۷-۶۰-۹۹۰۶-۹۶۴-۹۷۸

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

حق چاپ محفوظ است

نشانی: صندوق پستی ۳۷۵۱ - ۱۵۸۱۵

تلفن و دورنگار: ۲-۳۹۸۱۰۳۸۵

## سخن ناشر

نشر فرهنگ جهت باورسازی مردم در جوامع انسانی ضرورت انکارناپذیری دارد. سیال بودن فهم انسان همواره در جریان تاریخ، همراه با تکمیل معارف قدیمی و فراگرفتن مفاهیم جدید جاری است و هرگز معارف انسانی و دستاوردهای نوین آن در حوزه علوم ریاضی، تجربی و علوم انسانی متوقف نیست. مهم ترین بخش معارف انسان‌ها به مفاهیم بایدها و نبایدها برمی‌گردد، مفاهیمی که اعتباری هستند و به اعتبار کننده این مفاهیم بستگی دارند. مسلمانان بایدها و نبایدها را به کلام خدای بزرگ و سخنان پیامبر ﷺ و جانشینان او مربوط می‌دانند و شیعیان جانشینان پیامبر ﷺ را خاندان معصوم ﷺ آن فرستاده الهی می‌دانند.

انتشارات فرهنگ سبز سعی دارد با ترجمه کلام امامان شیعه که جانشینان معصوم آن رسول الهی هستند، قدمی در جهت نشر فرهنگ اسلام بر پایه اندیشه‌های اهل بیت ﷺ بردارد. تبلیغ و ترویج فرهنگ اسلام از طریق نشر آموزه‌های پیامبر اسلام ﷺ و جانشینان معصومش به منظور مواد اندیشه و تحلیل فکری مردم از وظایف انتشارات است. امید آن که نشر فرهنگ سبز در انجام این وظیفه موفق و مقبول باشد. در پایان از دست‌اندرکاران نشر فرهنگ سبز آقایان حاج هرمز شجاعی مهر و حاج محمدرضا دارابی و برادران احمد و مهدی اسماعیل تبار نهایت سپاس و امتنان را داریم. باشد که خداوند بزرگ به دعای پیامبر ﷺ و خانواده‌اش جزای خیر در دنیا و آخرت به آنها عنایت فرماید.

## اعداد و نشانه‌های اختصاری

الکافی .....	کا
من لایحضره الفقیه .....	فقیه
التهدیب .....	یب
الاستبصار .....	صا
وسائل الشیعه .....	ئل
مستدرک الوسائل .....	ک
دعائم الاسلام .....	الدعائم
معانی الاخبار .....	المعانی
بصائر الدرجات .....	البصائر
مترجم .....	م
نسخه (کتاب) خطی .....	خ
ظاهراً .....	ظ
مجمع البیان .....	مجمع
مرآت العقول .....	آت
نسخه بدل .....	خل
طبع .....	ط
جلد .....	ج
ن ..... نگاه کنید - علامتی است که بعد از حدیثی که نیاز به توضیح دارد گذاشته می‌شود.	
معلق - الی هنا ..... حذف آن قسمت از سند لاحق که با حدیث سابق مشترک است.	
بهذا الاسناد ..... عدم تکرار سند روایت لاحق در صورتی که با روایت سابق بطور کلی یا در صدر سند مشترک باشد	
صحیح است .....	صح
شماره تعداد احادیث روایت شده از جلد اول .....	۳۲۴۳۸
شماره مربوط به روایت هر باب .....	(۱)
شماره مربوط به تعداد روایات در این جلد .....	۱

## مقدمه

بعد از شناخت کسب‌های حرام و خارج ساختن آنها از فعالیت اقتصادی مسلمانان به حقوق مدنی و اقتصادی و تجاری بر پایه منابع فقه شیعه جهت تنظیم روابط مالی می‌رسیم. مال چیست؟ شخص کیست؟ براساس چه تأسیسی، تصرف در اموال مشروع است؟ اسباب تملک و تعهد چیست؟ چه عواملی موجب محجوریت انسان در تصرف مالی می‌شود؟

چگونه انسان بر زمین مالک می‌شود؟ رابطه انسان با مالی که پیدا کرده است چگونه تعریف می‌شود؟ تأسیس شرکت مبتنی بر چه اصولی است؟ توسعه تجارت و بازرگانی چگونه با سرمایه دیگری تعریف می‌شود؟ قانونمندی فقهی چه نقشی در توسعه کشاورزی دارد؟ پاسخ به این پرسش‌ها در مجلد بیست و سوم و بیست و چهارم منابع فقه شیعه داده می‌شود. روایات این دو کتاب به معامله (قرارداد) و عقود معین و اسباب تعهدهای مالی و تنظیم روابط مالی اختصاص دارد.

## فقه و روابط مالی

رابطه شخص با مال در فقه به طور کلی براساس سبب واقعه فقهی یا عمل فقهی یا جمع آن دو تحقق پیدا می‌کند. واقعه فقهی عبارتست از هر پدیده خارج نفس انسان که فقه درباره آن احکامی دارد و عمل فقهی عبارتست از عمل جوانحی (فعل نفس) که فقه درباره آن احکامی دارد.

فعل نفس یا نیت یا قصد همان اراده است که آثار فقهی از احکام تکلیفی یا وضعی بر

آن مترتب می‌شود. اسباب تملک و راه‌های نقل و انتقال اموال و املاک و اسباب تعهد مالی از همین واقعه فقهی یا عمل فقهی یا هر دوی آنها به طور مشترک است. احیاء زمین به همراه قصد تملک سبب تملک آن زمین می‌شود. عمل فقهی عقد بیع موجب نقل مبیع از بایع به مشتری و ثمن از مشتری به بایع می‌شود و تلف مال غیر، سبب تعهد مالی به او می‌شود. در همه این موارد واقعه فقهی یا عمل فقهی یا هر دوی آنها نقش دارد تا احکام فقهی مترتب شود. عمل فقهی که همان نیت یا قصد است از فعل نفس (اراده) است اما انفعال نفس (رضایت یا عدم رضایت) واقعه‌ای است که از نظر فقهی در ترتب حکم شرعی مهم و موثر است بنابراین علم فقه بر اساس واقعه که پدید آمده است یا فعل نفس که انشاء و ایجاد یک معنی است یا هر دوی آنها احکام معاملات را مترتب می‌سازد.

#### حقایق شرعی و غیر شرعی در معاملات

شناخت حقایق که در نفس مکلف از انفعال نفسانی یا فعل نفسانی به وقوع می‌پیوندد یا اینکه در جهان خارج نفس مکلف مانند غضب، تلف، افلاس، امتزاج، پیدا کردن و... تحقق پیدا می‌کنند، جهت فهم متعلق احکام فقهی بسیار ضروری است. ماهیت‌شناسی واقعه فقهی و عمل فقهی به دو طریق ممکن است اول آن دسته از وقایع و اعمالی که در شرع اسلام تعریف شده‌اند و بر اساس تعریف شرع، احکام فقهی مترتب می‌شود. دوم دسته دیگر از وقایع و اعمالی که در غیر شرع از وقایع تجربی و اعتبارهای عرفی تعریف شده است. اصطلاح‌های شرعی به ویژه حدود آنها را باید از کتاب و سنت در منابع فقه شیعه تعریف کرد و اصطلاح‌های عرفی مانند بیع، وزنی یا عددی بودن کالا و... را باید از عرف شناخت. اعتبارهای عرفی دو اثر عینی دارد اول اینکه مردم آن جامعه بدان اعتبار اعتقاد دارند و دوم اینکه آن اعتبار را عمل می‌کنند. اعتبارهای عرفی حسب زمان و مکان تغییر می‌کند گاهی در زمان واحد یک کالا در منطقه‌ای وزنی و در منطقه‌ای دیگر شمارشی است و گاهی یک کالا در یک منطقه در طول زمان از وزنی بودن به شمارشی تغییر می‌کند. دو عنصر زمان و مکان در تعریف‌های عرف از حقایق مورد تعلق احکام فقهی نقش مهمی دارند بنابراین درک فقیه از عنصر زمان و مکان در فهم حقایق موجب فتاوی تازه و

بدیع می‌شود.

اما تعریف اصطلاح‌های تجربی و طبیعی را باید از تجربه یا علوم طبیعی درک کرد زیرا حقیقت یک واقعه و پدیده تنها با شناخت علمی آن امکان دارد. بنابراین درک متعلق احکام شرعی در امور معاملات در سه زمینه شرعی، عرفی و طبیعی قابل تقسیم و تعریف است.

### ماهیت‌شناسی عمل فقهی

#### قرارداد و عقود معین

شماری از عقود با عنوان معین در فقه شناخته شده‌اند عناوین بیع، قرض، ضمان، اجاره، وکالت و... از این دست عقود هستند اما تعابیری مانند عقود، عهود، معامله، معاوضه و... در آیات الاحکام و روایات ابواب معاملات به چشم می‌خورد که اختصاص به هیچ یک از عقود معین ندارد و مختصات عقد معینی را ندارد بلکه یک عقد یا معامله یا معاوضه است بنابراین قرارداد فراتر از هر عقدی حتی عقد بیع است و قواعد عمومی به عنوان یک مبحث مستقل از هر عقدی باید مورد بحث قرار گیرد تا مباحث مشترک آن در تمام عقود به طور یکسان منطبق شود مباحثی مانند ایجاب و قبول عقد و فضولی بودن عقد و تنجیز و تعلیق قرارداد، ویژگی‌های طرفین قرارداد، اختیار و اضطرار و اکراه و... اختصاص به عقد خاصی ندارد بلکه عقد یا قرارداد به عنوان یک عمل فقهی که دو طرف دارد فارغ از اینکه بیع یا هر عقد معین دیگری باشد قابلیت طرح بحث مستقلی دارد تا تمام مباحث مشترک معاملات در قواعد عمومی قرارداد بحث شود و در مبحث هر عقد معینی ماهیت و شرایط و آثار خاص آن عقد مورد مطالعه قرار گیرد.

#### مباحث عقد

ماهیت‌شناسی و شرایط انعقاد عقد به همراه آثار و انحلال عقد دو فصل اصلی را تشکیل می‌دهد که در فصل اول به شناخت ماهیت از تملیکی یا عهده‌ی یا اذنی بودن و سپس معاوضی یا غیر معاوضی بودن و سرانجام ضمانتی یا امانی بودن عقد و شناخت

شرایط عقد پرداخته می‌شود.

شرایط انعقاد عقد به لحاظ صیغه عقد و متعاقبین و عوضین و زمان و مکان و... بخش وسیعی از مباحث فقه معاملات و اقسام و مسائل آنها را به خود اختصاص می‌دهد.

در فصل دوم به شناخت آثار و احکام و اقسام و انحلال عقد پرداخته می‌شود مباحث خیارات و اثرهای عقد از تملیک یا تعهد یا اذن در تصرف و... زیر مجموعه مباحث فصل دوم است. استخراج و استنباط احکام فقهی در دو فصل پیش گفته منطبق بر دیدگاه اهل بیت علیهم‌السلام در نقل سنت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم تنها با رجوع به منابع فقه شیعه ممکن است گرچه شماری از تعاریف در شناختن ماهیت عقود از عرف گرفته می‌شود و عرف گزاره اعتباری خود که خواست عقلاست در خصوص ماهیت عقود بیان می‌کند اما بسیاری از شرایط عقد و آثار آن از گزاره‌های اعتباری شرعی گرفته می‌شود و یا اینکه شرع گزاره‌های عرفی را تأیید می‌کند و منعی نسبت به آنها ندارد.

### فقه معاملات و اقتصاد جامعه

دانش اقتصاد از دو دسته گزاره هستها، نیستها و گزاره بایدها، نبایدها بهره می‌برد. گزاره‌های هست و نیست‌های مربوط به علم اقتصاد بیانگر شرایط اقتصادی جامعه است و گزاره‌های باید و نباید اقتصاد مربوط به تصمیم‌گیری اقتصادی است که با گزاره‌های اعتباری فقه معاملات مرتبط است. فقه معاملات یا حقوق اقتصادی جهت تنظیم روابط مالی به اشخاص حقیقی و حقوقی می‌پردازد که کارها و کالاهای مجاز را برای فعالیت اقتصادی در سه حلقه تولید، خدمات و مصرف تعیین می‌کند.

ساختار اقتصادی همانند ساختار هرم سیاسی بر پایه گزاره‌های باید و نباید فقه اهل بیت علیهم‌السلام در مکتب شیعه ترسیم می‌شود. گزاره‌هایی که خطوط قرمز را تعیین می‌کنند و دانشمندان هر علم در حدود مجاز فقهی به طراحی می‌پردازند تا بهترین ساختار و روش اقتصادی را بر اساس مکتب فقه اهل بیت به جهان ارائه کنند.

بی تردید بدون گزاره‌های اعتباری در حوزه تعامل‌های اقتصادی ترسیم ساختار



اقتصادی در حوزه مالکیت خصوصی و تصدی عمومی (بیت المال) ممکن نیست و در نتیجه افق چشم انداز اقتصادی هرگز روشن نخواهد شد مگر آنکه با نگاه عالمانه فقهی سهم تصدی حکومت اسلامی را بر بیت المال و سهم تملک بخش خصوصی را بر املاک و اموال در حوزه فعالیت‌های اقتصادی تعریف و ترسیم کنیم. فقه معاملات روابط اقتصادی را تنظیم و در نهایت ساختار اقتصادی را بر پایه تعریف تملک و تصدی تعیین می‌کند و علم اقتصاد قلمرو تولید کالاها و ارائه خدمات را به گونه‌ای تعریف می‌کند که فقه آن را حرام نداند بنابراین قلمرو تولید، خدمات و مصرف به قلمروی محدود می‌شود که فقه آن را مجاز می‌شمارد.

#### استناد به کتاب و سنت در معاملات

قانونمندی فقهی در حوزه معاملات جهت فعالیت اقتصادی در حلقه تولید و خدمات و مصرف، مبتنی بر آیات الاحکام کتاب خدا و سنت رسول خدا ﷺ است و تمام موارد که به سیره عقلا استناد می‌شود ضروری است که به رویه و روش پیامبر اسلام ﷺ ارجاع داده شود تا نهی یا منعی از آن حضرت طی بیست و سه سال نبوت یا از اوصیاء معصوم آن حضرت طی دویست و پنجاه سال امامت وارد نشده باشد که در این صورت آن سیره عقلا با ارجاع به سنت رسول خدا ﷺ، حجت است و برای مسلمانان مسئولیت آفرین است. اما اساس قانونمندی روابط اقتصادی در حوزه بازرگانی و تجارت و تولید بر پایه حکم الهی نهی از تصرف به باطل و حرام است و تصرف حلال با اراده و تراضی طرفین معامله بعد از رعایت نمودن اراده الهی در خودداری از ارتکاب کسب‌های حرام استوار است. اراده الهی که علاوه بر آیات الاحکام از طریق سنت رسول خدا ﷺ نیز بیان شده است شرایط و آثار معاملات را در حوزه فعالیت‌های اقتصادی تبیین می‌نماید و هر شرط یا اثر فقهی باید مستند به دو منبع اصلی فقه یعنی کتاب خدا یا سنت رسول خدا ﷺ باشد. در منابع فقه شیعه علاوه بر کتاب خدا با سنت رسول خدا ﷺ که طی چهارده قرن در آثار فقها و محدثین شیعه جمع‌آوری شده است آشنا می‌شوید این آثار که براساس سال‌های تجمیع و تدوین آنها مرتب شده‌اند حکایتگر سنت رسول خدا ﷺ هستند و عمده این روایات در

قرن دوم هجری، سال‌های امامت امام محمد باقر علیه السلام و امام جعفر صادق علیه السلام در حوزه درس فقه مدینه الرسول صلی الله علیه و آله بیان شده است. در آغاز منابع فقه شیعه جلد ۲۳ ترجمه جامع احادیث الشیعه با شرح حال مختصر تدوین کنندگان آن آثار عظیم در طول تاریخ تا پایان قرن چهاردهم هجری قمری آشنا می‌شویم.

### منابع و مأخذ جامع احادیث الشیعه جلد ۲۳

قرن اول

۱- قرآن کریم

قرن دوم

۲- فقه الرضا. منسوب به امام رضا علیه السلام. (?-?)

قرن سوم

۳- تفسیر العسکری. تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلام. (۲۳۲ - ۲۶۰ ق)

۴- المحاسن. احمد بن محمد بن خالد برقی. (?- ۲۷۴ یا ۲۸۰ ق)

۵- النوادر. احمد بن محمد بن عیسی بن عبدالله اشعری قمی. (?- متوفی در عصر

غیبت صغری)

قرن چهارم

۶- تفسیر العیاشی. ابی نصر محمد بن مسعود بن عیاش سمرقندی. (?- حدود ۳۲۰ ق)

۷- تفسیر القمی. ابوالحسن علی بن ابراهیم قمی. (?- ۳۲۹ ق)

۸- الکافی. محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی. (?- ۳۲۹ ق)

۹- رجال الکشی. ابو عمرو محمد بن عمر بن عبدالعزیز کشی. (?- حدود ۳۴۰ ق)

۱۰- دعائم الاسلام. نعمان بن محمد تمیمی. (۲۵۹- ۳۶۳ ق)

۱۱- من لایحضره الفقیه. شیخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷- ۳۸۱ ق)

۱۲- عیون اخبار الرضا. شیخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷- ۳۸۱ ق)

۱۳- المتنع. شیخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷- ۳۸۱ ق)

۱۴- الامالی. شیخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷- ۳۸۱ ق)

- ۱۵- الخصال. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۱۶- ثواب الاعمال و عقاب الاعمال. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۱۷- علل الشرائع. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۱۸- الاختصاص. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۱۹- معانی الاخبار. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۲۰- الهدایة. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۲۱- مصادقة الاخوان. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۲۲- التوحيد. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۲۳- فضائل الاشهر الثلاثة. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۲۴- کمال الدين و تمام النعمة. شيخ صدوق. (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)
- ۲۵- قرب الاسناد. عبد الله بن جعفر حمیری. (? - ?)
- ۲۶- تحف العقول. ابن شعبه. (? - ?)
- ۲۷- الجعفریات. محمد بن محمد اشعث. (? - ?)
- ۲۸- الغایات. جعفر بن احمد بن علی قمی. (? - ?)
- ۲۹- الفیة. ابو عبد الله كاتب نعمانی. (? - ?)
- ۳۰- التفسیر. فرات بن ابراهيم كوفی. (? - ?)

#### قرن پنجم

- ۳۱- نهج البلاغه. سيد رضی محمد بن حسین موسوی. (۳۵۹ - ۴۰۶ ق)
- ۳۲- المعجازات النبوية. سيد رضی محمد بن حسین موسوی. (۳۵۹ - ۴۰۶ ق)
- ۳۳- الامالی. محمد بن محمد بن نعمان مفید. (۳۳۶ - ۴۱۳ ق)
- ۳۴- الارشاد. محمد بن محمد بن نعمان مفید. (۳۳۶ - ۴۱۳ ق)
- ۳۵- المقنعة. محمد بن محمد بن نعمان مفید. (۳۳۶ - ۴۱۳ ق)
- ۳۶- التهذيب. شيخ طوسی. (۳۸۵ - ۴۶۰ ق)
- ۳۷- الاستبصار. شيخ طوسی. (۳۸۵ - ۴۶۰ ق)
- ۳۸- الامالی. شيخ طوسی. (۳۸۵ - ۴۶۰ ق)

۳۹- الغيبة. شیخ طوسی. (۳۸۵ - ۴۶۰ ق)

#### قرن ششم

۴۰- مجمع البیان. فضل بن حسن طبرسی. (حدود ۴۶۹ - ۵۴۸ ق)

۴۱- مکارم الاخلاق. حسن بن فضل طبرسی. (? - ۵۴۸ ق)

۴۲- غرر الحکم و درر الکلم. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی. (۵۱۰ - ۵۵۰ ق)

۴۳- مناقب آل ابیطالب. رشیدالدین ابوجعفر محمد بن علی بن شهر آشوب. (۴۸۹ - ۵۸۸ ق)

۴۴- السرائر. محمد بن ادريس. (۵۴۳ - ۵۹۸ ق)

۴۵- الاحتجاج. احمد بن علی طبرسی. (? - ?)

#### قرن هفتم

۴۶- مشکاة الانوار فی غرر الاخبار. ابو الفضل علی طبرسی. (? - اوایل قرن هفتم)

۴۷- تنبيه الخواطر. ورام بن ابی فراس. (? - ۶۰۵ ق)

۴۸- بشارة المصطفى لشعبة المرتضى. عمادالدین طبری. (? - زنده در ۶۹۸ ق)

#### قرن هشتم

۴۹- مختلف الشیعه فی احکام الشریعه. علامه حلی. (۶۴۸ - ۷۲۶ ق)

#### قرن نهم

۵۰- عدة الداعی ونجاح الساعی. ابن فهد حلی. (۷۵۷ - ۸۴۱ ق)

۵۱- ارشاد القلوب. حسن بن ابی الحسن دیلمی. (? - ۸۴۱ ق)

#### قرن دهم

۵۲- عوالی اللثالی. محمد بن علی بن ابراهیم احسانئی معروف به ابن ابی جمهور. (حدود

۸۴۰ - زنده در ۹۰۲ ق)

#### قرن یازدهم

۵۳- الوافی. محمد محسن فیض کاشانی. (۱۰۰۷ - ۱۰۹۱ ق)

#### قرن دوازدهم

۵۴- وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. محمد بن حسن بن محمد حر عاملی.

(۱۰۳۳-۱۱۰۴ ق)

۵۵- بحارالانوار. محمدباقر مجلسی. (۱۰۳۷-۱۱۱۱ ق)

قرن چهاردهم

۵۶- مستدرک الوسائل. میرزا حسین نوری طبرسی. (۱۲۵۴-۱۳۲۰ ق)

### تدوین کنندگان جامع احادیث الشیعه جلد ۲۳

آشنایی با مؤلفان و تدوین کنندگان منابع فقه شیعه به لحاظ اهمیت روایی آن منابع ضروری است. شناخت کامل نویسندگان و شرح حال راویان روایات که میزان اعتبار و توثیق سند کتاب و روایت را تأیید می کند، در این مختصر نمی گنجد اما به طور اجمال و به قدر امکان با مؤلفان منابع دست اول فقه شیعه از قرن سوم تا قرن چهاردهم هجری آشنا می شویم.

قرن سوم

۱- برقی (?- ۲۷۴ یا ۲۸۰ ق)

ابو جعفر احمد بن محمد بن خالد بن عبدالرحمان بن محمد بن علی. عالم و محدث شیعه، اصالتاً کوفی بود و نیاکانش در آن دیار زندگی می کردند و چون یوسف بن علی -والی عراق- محمد بن علی جد اعلای برقی را که از هواداران زید بن علی بن حسین علیه السلام بود، دستگیر و به شهادت رساند، به ناچار عبدالرحمن و پسرش خالد به ایران گریختند و در برقه رود قم (ظاهراً رودخانه بیرقون) جایگیر شدند.

از زادروز وی اطلاعی در دست نیست اما احتمالاً در قم زاده شده است. وی عصر چند تن از ائمه اطهار علیهم السلام را درک کرده و از ایشان حدیث آورده است.

شیخ طوسی وی را در شمار یاران امام جواد و هادی علیهما السلام قرار داده؛ بنابراین می توان گفت نخستین اساتید وی، ایشان بودند.

چون از احادیث مرسل و ضعیف روایت می کرد، چندی مورد طعن فقها قرار گرفت که

یکی از آنها شیخ، رییس و فقیه قم احمد بن عیسی بود که وی را از قم راند و پس از مدتی پشیمان شد و پوزش خواست و وی را بازگرداند.

شاگردانی که در محضرش بودند: محمد بن حسن صفار، علی بن حسین سعدآبادی، محمد بن جعفر بن بطه، علی بن ابراهیم قمی، سعد بن عبدالله اشعری و...

وی تألیفات بسیاری داشته که بیشتر آنها را نیز به المحاسن نامگذاری می‌کرده و در حقیقت مجموعه‌ای از علوم قرآنی، حدیث و فقه بوده و گزاف نیست که آن را دایرة المعارف بدانیم که تنها یک سوم آن باقی مانده است.

برقی در قم درگذشت و همانجا به خاک سپرده شد.

از تألیفات وی:

۱ - المحاسن

۲ - الرجال

## ۲- عبدالله اشعری قمی (؟ - متوفی در عصر غیبت صغری)

ابو جعفر احمد بن محمد بن عیسی بن عبدالله اشعری قمی. از زاویان بزرگ شیعه در قرن سوم هجری و از یاران ائمه می‌باشد. او در شهر قم به دنیا آمد. از نوجوانی زیر نظر پدر خود محمد بن عیسی اشعری به فراگیری علوم و معارف اسلامی پرداخت. او خدمت امام رضا، امام جواد و امام هادی علیهم‌السلام نیز رسیده بود و روایات فراوانی از ائمه طهارت علیهم‌السلام نقل کرده است. شیخ طوسی وی را محدث ثقه نامیده است. از جمله شاگردان وی می‌توان به محمد بن حسن صفار، سعد بن عبدالله، علی بن ابراهیم، داود بن کوره، احمد بن ادریس، محمد بن حسن بن ولید و... اشاره کرد.

از تاریخ وفات وی دقیقاً اطلاعی در دست نیست لیکن ایشان در سال ۲۷۴ ق در قید حیات بوده‌اند.

از تألیفات وی:

۱ - النوادر

۲- التوحید

۳- فضل النبی

۴- المتعہ

۵- الناسخ و المنسوخ

۶- طب الکبیر

۷- طب الصغیر

۸- المکاسب

۹- الاطله و...

### قرن چهارم

۳- محمد بن مسعود عیاشی (؟- حدود ۳۲۰ ق)

ابو نصر محمد بن مسعود بن محمد بن عیاشی سلمی سمرقندی کوفی معروف به عیاشی، از بزرگان فقهای شیعه امامیه و نظریه پردازان اندیشور اسلامی. یگانه روزگار خود در علوم گوناگون، فاضل، مفسر، محدث و ادیب بود.

وی در ۲۶۰ ق به عراق وارد شد و در آغاز از اهل سنت بود اما با مطالعه دقیق بر فقه جعفری به تشیع روی آورد و از سر آمدان روزگار خود شد و تمام دارایی خود را صرف و وقف تشیع کرد.

محمد علی مدرس تبریزی صاحب ریحانه الادب درباره وی می‌گوید: «عیاشی در علم، فضل، ادب، تبحر و تنوع علمی، یکتای زمان خود بوده است.»

عیاشی همدوره شیخ کلینی بود. بیش از ۲۰۰ جلد کتاب از وی به یادگار مانده است. در رجال، تفسیر، طب، نجوم، قیافه‌شناسی و... دست داشت و کتاب نگاشت. تلاش وی به حدی بود که گروهی وی را استاد کلینی، عالم بزرگ شیعه دانسته‌اند. کشتی از شاگردان وی بود. از خاکجای وی اطلاعی در دست نیست.

از تألیفات وی:

- ۱- کتاب التفسیر
- ۲- کتاب معاریض الشعر
- ۳- الدعوات
- ۴- کتاب محاسن الاخلاق
- ۵- الانبياء و الائمة عليهم السلام و...

۴- علی بن ابراهیم قمی (؟ - ۳۲۹ ق)

شیخ ابوالحسن علی بن ابراهیم بن هاشم قمی مشهور به شیخ اقدم از بزرگان و موثقین حدیث و فقه، از مفسران بزرگ شیعه در قرن سوم و چهارم هجری. او فرزند ابراهیم بن هاشم قمی از علما و مشایخ بزرگ شیعه است و زمان دو امام معصوم (امام هادی و امام حسن عسکری علیهما السلام) را درک کرده است. وی تا سال ۳۰۷ ق زنده بود. محمد بن یعقوب کلینی از علی بن ابراهیم روایت کرده است. وی اولین کسی است که احادیث کوفیین را در قم رواج داد. او در اواسط عمر و یا به نقل بعضی ها در اواخر عمر نابینا شد.

از تألیفات وی:

- ۱- التفسیر
- ۲- الناسخ و المنسوخ
- ۳- قرب الاسناد
- ۴- الشرائع
- ۵- الحیض
- ۶- التوحید و الشرك
- ۷- المغازی
- ۸- الانبياء و...